

Світлана ВИХОР,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і менеджменту освіти
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира
Гнатюка (Україна, Тернопіль) svvihar@gmail.com
Олександр ТОПОРЕНКО,
аспірант кафедри педагогіки і менеджменту освіти Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Україна, Тернопіль) sasha1994t@mail.ru

ШЛЯХИ ІНТЕГРАЦІЇ ЖІНКИ У ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Опрацьовано архівні матеріали щодо участі жінок у військових традиціях українського війська в різні історичні періоди та узагальнено міжнародний досвід щодо залучення жінок в армії розвинених країн. Виокремлено авторські типи стратегій інтеграції жінки у військо в ретроспективному та сучасному аспектах. Висвітлено характерні проблеми інтеграції жінки у сучасну українську армію та підтверджено існування дискримінаційного законодавства, що обмежує цей процес. Експериментальне дослідження показало домінування у військовій та суспільній думці гендерних стереотипів та необхідність застосування гендерного підходу як визначального чинника процесу реформування армії в демократичному суспільстві.

Ключові слова: гендер, Збройні сили України, стратегії інтеграції, жінка, гендерні стереотипи.

Лім. 17.

Svitlana VYKHOR,
Ph. D in Pedagogical sciences, Associate Professor of Pedagogy and management
education Department Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ukraine, Ternopil) svvihar@gmail.com
Oleksandr TOPORENKO,
Ph. D student of Pedagogy and management education Department
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ukraine, Ternopil) sasha1994t@mail.ru

WAYS OF WOMAN INTEGRATION INTO THE ARMED FORCES OF UKRAINE: PEDAGOGICAL ASPECT

The archival materials concerning the participation of women in the military traditions of Ukrainian troops in different historical periods were worked up and the international experience in the integration of women in the armies of developed countries was summarized. There are presented types of strategies of women integration into the army in the retrospective and contemporary aspects. On specific examples there was demonstrated the presence of discriminatory legislation that limits the integration of women in the Armed Forces of Ukraine. The experiment showed the dominance in military and public opinion against gender stereotypes of women in the army. Typical problems were enlightened according to the integration of woman into modern Ukrainian army as well as the importance of gender approach as a determining factor in the process of restructuring the army of a democratic society.

Key words: gender, Armed Forces of Ukraine, strategies of integration, woman, gender stereotypes.
Ref. 17.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджмента
освіти Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка (Україна, Тернопіль) svvivor@gmail.com

Александр ТОПОРЕНКО,

аспірант кафедри педагогіки та менеджмента освіти Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Україна, Тернопіль) sasha1994t@mail.ru

ПУТИ ИНТЕГРАЦИИ ЖЕНЩИНЫ В ВООРУЖЕННЫЕ СИЛЫ УКРАИНЫ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

*Обработано архивные материалы об участии женщин в военных традициях украинского во-
йска в разных исторических периодах и обобщен международный опыт по привлечению женщин
в армиях развитых стран. На основе анализа представлены авторские типы стратегий инте-
грации женщины в армию в ретроспективном и современном аспектах. Продемонстрировано на
конкретных примерах наличие дискриминационного законодательства, ограничивающего про-
цесс интеграции женщин в Вооруженные силы Украины. Эксперимент показал доминирование в
военной и общественной мысли гендерных стереотипов по отношению женщин в армии. Осве-
щены характерные проблемы интеграции женщины в современной украинской армии и важность
гендерного подхода как определяющего фактора процесса реформирования армии демократиче-
ского общества.*

Ключевые слова: гендер, Вооруженные силы Украины, стратегии интеграции, женщина,
гендерные стереотипы.

Лит. 17.

Постановка проблеми. Історія воєн переконливо свідчить, що в умовах збройних конфліктів відбуваються різноманітні соціальні катаклізми, руйнується традиційний уклад життя, а різні сторони життя зазнають певних трансформацій. Проте в цих умовах для певних соціальних груп відкриваються перспективи та потенційні можливості, наприклад, у бік емансипації. З історії відомо, що національно-визвольні війни часів козацтва, дві світові війни і т.д., які торкнулися нашої країни, відкривали такі можливості для жінок у плані перспектив професійної самореалізації, відкритої участі у військових діях, формування політичної незалежності, що сприяло розширенню спектру соціальних ролей і моделей жіночності у традиційно чоловічих сферах. Це переконливо засвідчили події під час Революції Гідності 2014 року, де були висунуті демократичні гасла гендерної рівності, як умови європеїзації країни та збройний конфлікт на Сході країни. Участь жінок у антитерористичній операції підтвердила необхідність деконструювати традиційні гендерні стереотипи.

Військові дії стали передумовою для деконструкції архаїчних моделей патріархальної свідомості суспільства, де жінка не мала права долучатись до «чоловічих сфер»: захисту Батьківщини, волонтерського руху, участі у добровільних воєнізованих формуваннях, організації логістики. Слід запобігти повторенню минулих помилок, коли у повоєнні роки жінки були витіснені з тих сфер, в які їм вдалося потрапити під час світових воєн, тобто виникненню т.зв. реставрації патріархату. Негативні тенденції повторюються, про що свідчить скорочення замовлень управління освіти Міністерства на «жіночі» місця у військових ВНЗ; відсутність злагодженого механізму отримання «учасника бойових дій» жінками, та, підпільне виконання своїх професійних обов'язків в зоні АТО під «дозволеними патріархальними статусами» (наприклад, через офіційну

неоформленість жінок, що, фактично, призводить до неможливості отримувати оплату за свою працю і т.п.).

Необхідно визнати, що самореалізація жінок у сфері захисту Батьківщини відбувається в умовах неоднозначної та доволі жорстокої громадської думки із патріархальними акцентами, труднощами та регресивною статево-конкурентною боротьбою. При цьому, жінки-військовослужбовці перебувають в особливо складному становищі через специфіку військової служби в порівнянні з іншими видами державної служби та професійної діяльності. Так, якщо станом на 2010 р. у Збройних Силах України проходили службу понад 17 тисяч 300 жінок-військовослужбовців, з яких 7% – офіцери та 92% – жінки, які проходять військову службу за контрактом, то станом на 16 березня 2014 р., з початком анексії Криму Росією, в ЗСУ проходили службу 16 554 жінок, що становило близько 10 % від загалу, серед яких 1 750 офіцерів (5 %) та 14 999 військовослужбовців за контрактом (33%) [15, 12].

За даними соціологів, станом на жовтень 2015 р. тільки в зоні АТО на Сході країни приймали участь близько тисячі жінок-військовослужбовців та працівників ЗСУ (без врахування жінок-добровольців, оскільки, після легалізації даних батальйонів у Міноборони та МВС, жінкам, як виявилось, заборонено займати понад 700 спеціальностей у даних відомствах, що позбавило їх пільг та виплат) [4].

Участь жінок в сучасній армії не отримала належної оцінки в українському суспільстві через існуючі гендерні стереотипи та існування законодавчих, дискримінаційних практик; особистісну неприязнь солдатського, сержантського, старшинського та офіцерського складів ЗСУ до жіночої присутності; неадекватним висвітленням у ЗМІ тощо.

Аналіз досліджень показав, що у вітчизняній науці практично відсутні фундаментальні праці з даної проблеми. З числа найбільш відомих і авторитетних фахівців в галузі дослідження процесу інтеграції жінок у армію вважаються зарубіжні вчені: А. Мулрайн, Є. Джексон, В. Нільсен, М. Бінкін, А. Давін, Р. Егнелъ та інші. Окремі аспекти військової служби жінок розкрито у працях Ю. Калагіна, Н. Дубчак, Ю. Савченко, Р. Ткачук, Ю. Шеремети, О. Шестопалової та ін. Соціальна значущість та недостатня розробленість теоретичних та прикладних аспектів вищезазначеної проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження «Шляхи інтеграції жінки у ЗСУ: педагогічний аспект».

Мета статті полягає у виявленні умов та чинників механізму інтеграції жінок до інституту ЗСУ в умовах ведення воєнних дій на сході України. У процесі аналізу педагогічної літератури, ЗМІ та праць з військової тематики ми спробували виокремити та сформулювати стратегії включення жінок у патріархальний інститут.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна історія про участь жінок у військовій справі, як правило, не згадує через прийнятий андроцентричний підхід до інтерпретації історичних подій. Факти їхньої поодинокі участі свідомо замовчувалися та знищувалися, тому не існує достатньої історіографічної бази про реальний внесок та роль жіноцтва щодо захисту Вітчизни та процесу створення українського війська.

Перші достовірні відомості про участь жінок у військових походах знаходять свої витоки у дrevньоруських спогадах про «поляниць» – жінок-воїнів. Слово «поляниця» спільнокореневе зі словом «поле», «полякувати», а в давнину вважалося: якщо комусь присуджували «поле», це означало, що на нього чекає змагання, військовий двобій. Наприклад, дослідник Д. Балашов зазначає: «Поляниці ... це – степові воїтельки, вмілі вершниці й лучниці, разом із тим, після бою з героєм – дружини багатирів» [2, 7].

Так, за даними істориків у 971 році після битви з Візантією серед убитих русичів знаходили жінку у чоловічому одязі [3]; жінка сотника Ставра Годиновича – Катерина славилася своїми перемогами над богатирами княжчої дружини, та навіть над князем

Володимиром, перевершуючи його у стрільбі з лука та грі в шахи. Никифор – патріарх Візантії, у спогадах зазначав, що після битви ромеїв з аварсько-слов'янським військом в 626 році під Константинополем, серед тіл загиблих знаходили багато жінок-склавинок (слов'янок). Узагальнимо, що більшість вітчизняних істориків XIX століття визнавали майже рівноправне з чоловіками становище українського жіноцтва у період Середньовіччя та Нового часу [1, 272] і недостатня увага до жінок в історії, зокрема, у період козаччини, також зумовлена поверховими висновками про козацький аскетизм. У виборних органах влади жінок не було, бо вони формувалися за військовим адміністративно-територіальним принципом. Тому керівні посади в них мали виключно чоловіки, як це було, в Запорізькій Січі, де діяло своєрідне табу на перебування жінок [10, 278].

Також, жінки в т.зв. «Добу козацтва» XV – XVIII ст. були незалежні від сімейного становища – маючи у своїй власності багато земель – вони, поруч із чоловіками, перетворювались у могутніх магнаток [14, 41]. Однак українка була досить тісно пов'язана з військом та відповідними військовими обов'язками, через особливості нестабільного життя в українських воєводствах поблизу татарських кордонів. Історії відомі навмисно забуті численні випадки жіночої активності у питаннях захисту державності та участі у збройних повстаннях, як у якості воїнів, так і як організаторів військових дій. Наприклад, французький дипломат та історик П. Шевальє писав про завзяту оборону міста Триліси від поляків українськими жінками [16]. Волинська шляхтянка та управляюча казною Луцької єпархії – Ганна Борзобогата-Красенька, робила наїзди на мастки чоловіків-шляхтичів, зумівши, навіть, відбити ополчення короля С. Баторія [12]. Волинська княгиня Софія Ружинська у 1608 році, очоливши загін козаків, який налічував понад 6000 піхоти й кінноти, приступом взяла фортецю князів Корецьких у місті Черемоші. А у 1524 р. «після кривавої битви під замком Прухник на Поділлі, серед численних убитих захисників були знайдені тіла жінок, переодягнених у чоловічий одяг» [5, 11]. Існували і приклади організації збройної боротьби проти ворогів – так, польський корпус генерала Чарнецького був знищений під час оборони м. Буші, якою керувала Олена Завісна. Олена, вбивши свого чоловіка-зрадника, в останній момент підпалила пороховий погріб, висадивши себе, своїх дітей, 240 захисників (70 жінок-захисниць вона евакуювала) та 4 тисячі поляків у повітря [11].

Під час Першої та Другої Світових воєн жінки стали активніше долучатися до військової справи: вперше системно вони були присутні не тільки у якості добровольців, а і у регулярних підрозділах [15]. Були створені і соціально-правові передумови інклюзії жінок у військовий інститут. Так, в УНР у «Основному державному законі Української Народної Республіки» існувала норма в статті № 50 про порядок залучення жінок до військової служби [9].

Офіційно, першими жінками у військових формуваннях Європи даного періоду теж були українки. Всього їх налічувалося 33; в лавах Українських Січових Стрільців та у жіночій сотні – 2. Відомими українками-військовиками були: Софія Галечко, Павлина Михайлишин, Олена Степанів, Василина Ощипко, Гандзя Дмитерко, Олена Кузь [6].

Наприклад, Надія Дурова, українка за походженням, була першою жінкою офіцером у Російській армії та командувала півескадромом під час франко-російської війни 1812 р., будучи ад'ютантом фельдмаршала М. Кутузова, а Євгенія Шаховська була єдиною жінкою-авіатором під час Першої світової війни [7, 58].

Під час Великої вітчизняної війни українки брали активну участь у національно-визвольних змаганнях. В УПА жінки були присутні та виконували як традиційні жіночі мирні функції: лікарі, медсестри, санітарки; напівмирні: друкарки, пропагандистки,

зв'язкові, так і суто воєнні: розвідниці, учасниці відділів Української повстанської армії, та навіть командири роїв, чот і сотень. Так, провідниця ОУН Дарія Ребет залишила двохрічного сина, присвятивши себе національно-визвольній справі [13].

Факти гендерної дискримінації в УПА невідомі, а навіть навпаки – відмічена лише глибока повага чоловіків до жінок. Зокрема, Роман Шухевич до зв'язкової звертався «Друже, Галино». Такого ж ставлення до жінок-колег він вимагав від старшин усіх рангів без виключення [15, 10].

Під час Другої світової війни в різні періоди воювали, поряд з чоловіками, від 600 000 тисяч до одного мільйона жінок, 80 тисяч з них були радянськими офіцерами, 86 – присвоєно звання Героя Радянського Союзу [8]. В радянській армії було сформовано 3 авіаційних полки, окрема жіноча добровольча стрілецька бригада, Окремий жіночий запасний стрілецький полк, Центральна жіноча школа снайперів, Окрема жіноча рота моряків. Більшість у них склали українки [14]. З вищезазначеного випливає що жінки використовували різні шляхи інтеграції у військове середовище, які, залежно від контексту соціальної ситуації у державі, можна систематизувати у певні стратегії.

Під стратегією інтеграції жінки у військове середовище ми розуміємо певну сукупність дій, як самої жінки, так і держави, ідеології, культури, норм суспільства і його інституцій, що мають на меті залучення жінки у військове середовище, як його повноправного члена із встановленням оптимальних зв'язків із ним та подальшим перетворенням у єдину цілісну систему, де б відносили жінки, поряд з чоловіком, характеризувалися соціальною системою стійкості та рівноваги.

Узагальнене бачення процесу інклюзії жінок у армійське середовище в історичній ретроспективі ми виклали у таблиці 1.

Таблиця 1

Назва стратегії інтеграції	Основна характеристика	Позитивні аспекти	Негативні аспекти	Відомі приклади
<i>Стародавня</i>	Жінки залучались у якості повноправних воїнів через наявність матриархатної ідеології	Деморалізація противника, ефект «несподіванки», відсутність упереджень до служби жінок, повага з боку суспільства	Висока смертність жінок на полі бою, руйнація генофонду; мізандрія (нетерпимість до чоловіків)	Первісні слов'янські країни, Давньоруська держава, уходницький рух, ордівниці острова Мон
<i>Прихована</i>	Жінки брали участь у бойових діях під виглядом чоловіків.	Самореалізація жінки в умовах військового середовища	Високий ризик викриття жінок, продовження існування гендерної упередженості, конформність	Українські захисниці під замком Прухник на Поділлі, 1524 р.; 15 років командування ротою уланів Олександри Тихомирової; Жінка-офіцер Надія Дурова 1812 р.

Демонстра-тивна	Жіночі під-розділи ство-ривалися з демонстративни-ми цілями для розваги правителів.	Теоретична мож-ливість інтеграції жінки у військо	Посилення упередженості щодо можливої військової служби жінок; акцентування на «природньо-му» призначенні жінок; фізичне, психо-логічне, сексуальне насильство над жінками; ейджизм (дискримінація за віком)	«Амазонська рота» князя Потьомкіна сформована для втіхи російської імператриці Катерини II
Вимушена	Жінки виконували військові обов'язки у вимушеній ситуації, коли було вбито більшість воїнів чоловічої статі	Деморалізація противника, відсутність упереджень до служби жінок, участь жінок всіх видах діяльності війська, повага з боку суспільства	Висока смертність жінок на полі бою	Оборона містечка Триліси жінками; оборона міста Буші дружиною сотника Оленою Завісною; УПА
Ритуальна	Жінки здійснювали кровну помсту, відтворюючи ритуали, прийняті в певних культурах.	Жінка долучалася до «публічної» сфери	На фоні терористичної діяльності, жінка виступає як піддана чоловіків, що повинна мстити за їхню поразку	Жінки-шахіди ісламських країн, групи смертниць «Чорних вдів»
Мотива-ційна	Жіночі загони створювались з метою викликати сором у чоловіків, мотивуючи їх до активних дій	Жінки отримували такі ж права, як чоловіки; участь жінок всіх видах діяльності армії.	Акцент на слабкості жінок, неможливості їх участі у традиційних чоловічих структурах; сексизм	Жіночий «батальйон смерті», створений у 1917 р. М. Бочкарьовою для «присоромлення солдат», змусивши їх воювати до переможного кінця

Зобов'язальна	Присутність у законодавстві норм про залучення жінок у військо, схвалення генералітету про можливість участі жінок у бойових діях	Законодавчо визначена політика призову жінок, державний контроль та захист над інтеграцією жінки у військо, допуск до усіх сфер діяльності армії	Відсутність роботи по упровадженні стратегії інтеграції жінки у військовий колектив; ексклюзива (виключення) жінки із армійської культури	Воячки УНР (1917-1920 р.р.), жінки-воячки УСС
Традиційна	Жінки у військах виконували функції, пов'язані із забезпеченням та лікуванням військовослужбовців	Емансипація заборони присутності жінки у армії, часткова інтеграція жінки у армійський інститут	Підсилення стереотипізації гендерних ролей	Великобританія з 1653 р. Системне залучення жінок у арміях світу відбулося після Кримської кампанії 1854-1855рр. і триває донині

У ході реалізації більшості з цих стратегій до найбільш негативних аспектів їх реалізації можна віднести підсилення стереотипізації гендерних ролей; акцентування на слабкості жінок, неможливості їх участі у традиційних чоловічих структурах; сексизм, високу смертність жінок на полі бою, а в стародавні часи – існування явища мізандрії (нетерпимості до чоловіків).

Натомість, сучасний підхід інтеграції жінок у армію заснований на конструкті, що традиційні чоловічі характеристики у військовому середовищі, які потрібні були упродовж існування людства, як наприклад, орієнтація на силу, відходять на другий план у зв'язку із модернізацією зброї та переосмисленням військової стратегії і тактики. Тепер у солдатів починають цінуватися інші якості: здатність швидко орієнтуватися в ситуації, вміння володіти вогнепальною зброєю, самоконтроль, а також упровадження дистанційного методу управління зброєю – все це є гендерно-нейтральними характеристиками.

Констатуємо, що кількість жінок-військовослужбовців у всьому світі зростає. Згідно з даними Організації у справах жінок у Збройних силах країн НАТО, число військовослужбовців-жінок в арміях альянсу за останні 5 років зросло в 10 разів і досягло більше 300 тис. чол. [17]. В Європі та Америці жінки служать майже у всіх родах військ. Вимоги до них такі ж, як до чоловіків. Відрізняються тільки нормативи з фізичної підготовки. У таких країнах, як Франція, Швеція, Аргентина, Уругвай, Латвія, Норвегія жінки очолюють військові відомства. Кількість жінок, які служать у Збройних силах НАТО є також різною: від 3 до 18 %. Так, частка жінок-військовослужбовців у Туреччині становить – 0,2 %, Польщі – 1 %, ФРН – 7 %, Латвії – 15 %, Литви – 12 %, Франції – 13 %, Естонії – 15 %, США – 15 % [15, 13]. Найпомітніша емансипація у Ізраїлі – жінок у армії тут 35%.

Світовий досвід включення жінок у військове середовище можна визначити у вигляді сучасних стратегій інтеграції жінки у армію, висвітлених у таблиці 2.

Таблиця 2

Шляхи інтеграції	Сутність та основні переваги	Негативні аспекти	Приклад країн
Патріархальна	Заборона участі жінок у війську. Різновид позитивної дискримінації, завдяки якому зберігається генофонд.	Ексклюзія (виключення) жінок із військового середовища; гомогенність чоловічого середовища, відомчі та нормативні обмеження щодо перебування жінок на військовій службі; наявна заборона на заміщення жінками визначених посад	Південний Судан, Танзанія, Саудівська Аравія, ряд африканських країн
Традиційна	Залучення жінок на т. зв. «фемінізовані» спеціальності в армії: медперсонал, фінансисти, логістика, зв'язок, тилове і морально-психологічне забезпечення	Посилення стереотипізації гендерних ролей, гендерна упередженість щодо військової служби жінок, відомчі та нормативні обмеження щодо перебування жінок на військовій службі	Росія, Польща, Казахстан, М'янма, Україна (до квітня 2014 р.)
Загально-обов'язкова	Обов'язковий призов жінок на строкову військову службу, поряд із чоловіками; служба у всіх видах та родах військ на різних спеціальностях (включно і бойових) у спеціальних жіночих підрозділах на рівні з чоловіками.	Відсутність самореалізації у жінки; входження жінок в маскулінне середовище, еталони та впливи.	Перу (24 міс.), Еритрея (18 міс.), Лівія (від 12 до 24 міс.), Ізраїль (24 міс.), Норвегія (з 1.01. 2015 р. – 19 міс.), Малайзія (3 міс.), Туніс (12 міс.), Куба (24 міс.), Північна Корея (7 років)
Вибірково-обов'язкова	По досягненні 21 р. для жінок надається вибір – або 1 р. військової служби, або державна служба на аналогічний термін	Відсутність самореалізації жінки; інтеграція жінки у традиційне патріархальне середовище без створених суттєвих для неї умов функціонування	Чад (3 роки), Бенін (18 міс.)

Контрактна (прогресивна)	Інтеграція жінки відбувається на фоні переосмислення важливості традиційних чоловічих характеристик у військовому середовищі та цінування гендерно-нейтральних характеристик. Жінки долучаються до збройних сил на добровільній (контрактній) основі у всі, або у більшість військових підрозділів; відбувається позитивна трансформація існуючих гендерних пропозицій у війську	Можливе виникнення корпоративної замкнутості професійних військових формувань; мінімальна присутність внутрішньоармійських конфліктів по статевому принципу, і як наслідок – посилення гендерної упередженості	ФРН – 7 %, Латвія – 15 %, Литва – 12 %, Франція – 13 %, Естонія – 15 %, США – 15 % жінок

В Україні до початку збройного конфлікту інтеграція жінок здійснювалася за традиційною стратегією; в умовах АТО військове середовище зіткнулося із неконтрольованим характером інклюзії жінок у збройні сили. Ця стихійна стратегія залишає багато проблем гендерної упередженості невирішеними, тому сьогодні надзвичайно важливим є впровадження цілеспрямованої державної політики щодо процесу інтеграції жінок у ЗСУ на рівноправних засадах, беручи за орієнтир успішний приклад західних країн.

Жінки-військовики у ЗСУ, згідно до базового наказу (щодо офіцерських посад) Міністра оборони України № 46 від 25 лютого 1994 р. «Про введення в дію Переліку посад офіцерського складу, на які можуть призначатися жінки, прийняті на військову службу за контрактом у добровільному порядку», а також у Тимчасовому переліку штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу від 27.05.2014 можуть призначатися лише на деякі певні визначені посади, що створює досить серйозні перепони у процесі інтеграції жінки у військове середовище.

Для більш повного та змістовнішого дослідження реального та перспективного стану процесу інтеграції жінки у ЗСУ, нами було проведено експериментальне дослідження, метою якого було вивчити ставлення до ролі жінки в армії, можливостей та шляхів її інтеграції у війсьکو в умовах трансформації ЗСУ у зв'язку із збройним конфліктом та масштабним реформуванням ЗСУ. Ми також прагнули вивчити ставлення громадськості до прав і можливостей жінок служити у ЗСУ та віднайти позитивні тенденції у цьому процесі.

Вік респондентів: 19 – 25 років – 30 осіб, 25 – 31 років – 14 осіб. Метод дослідження – усне опитування за зразком самостійно складеної нами анкети. У дослідженні взяли участь 22 студента військової кафедри Центру підготовки офіцерів запасу Академії Сухопутних військ України, 6 бійців підрозділів ЗСУ, що воюють в АТО, а також 16 цивільних осіб (студенти, волонтери Всеукраїнського центру пошуку полонених, загинблих і зниклих безвісти воїнів АТО, громадські активісти). Вибір даних осіб в якості піддослідних обумовлений тим, що: по-перше, одним із завдань навчання у взводах Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного є орієнтація на подальше продовження служби на відповідних військових спеціальностях у Збройних Силах України; по-друге, необхідністю оцінити рівень усвідомленості добровольцями ролі та значення жінок безпосеред-

ньо у зоні АТО з позиції її учасників; по-третє, волонтерський корпус Всеукраїнського центру пошуку полонених, загинувших і зниклих безвісти воїнів АТО, здебільшого, складається із жінок, які безпосередньо на собі відчувають вплив та ставлення військового середовища, членів сімей до особистості жінки-волонтерки та військовослужбовця.

Слід наголосити, що основний акцент у даному дослідженні зроблено на студентів випускного курсу Центру підготовки офіцерів запасу ЗСУ Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, як нового покоління сучасної армії, які з осені 2015 р. служать кадровими офіцерами ЗСУ. Окрім того, умови їхнього навчання мають схожі риси з особливостями служби в армії, тому важливо визначити ставлення та рівень стереотипізованості випускників щодо жінок-військовослужбовців перед професійною залученістю і ознайомленням із армійською системою.

Так, опитані військовослужбовці строкової служби (всього було опитано 6 чоловік) були єдиними у своєму ставленні до жінок. 4 з опитаних, які воюють у АТО у різних підрозділах, ще з червня 2014 р., наголосили, що у регулярних частинах ЗСУ, безпосередньо на передовій, жінки відсутні і брати їх туди не потрібно. У добровільних воєнізованих формуваннях жінки є, і, при бажанні, на думку військовиків, жінок допускати потрібно. Переважно, роль та значення жінок військовики оцінили у плані волонтерської та медичної допомоги, наголосивши, що в регулярних підрозділах жінки, у дуже малій кількості, присутні на посадах медичних служб та штабів.

Опитані підтвердили наявність яскраво вираженої негативної позиції командного складу офіцерів щодо жінок-військовослужбовців, яких, навіть на дозволені за чинним законодавством посади для жінок, не беруть на військову службу. Троє опитаних військовослужбовців, які перебували у полоні незаконних збройних формувань, наголосили, що у противника, більшість бойових посад займають жінки, і, в порівнянні із чоловіками – сепаратистами терористичних угруповань ДНР і ЛНР, вирізняються більшою та особливо-вираженою жорстокістю до полонених. Часто жінки займають посади командирів підрозділів, з позивними чоловічого роду. Більшість жінок-терористів воює у якості снайперів.

На запитання: *«Жінка – захисниця Вітчизни – це...»* всі військовослужбовці дали негативну оцінку даному твердженню. Відповіді були, в основному у саркастичному тоні: *«...мавпа з гранатою»*, *«...ця жінка повинна була народитися чоловіком, із усіма притаманними чоловікові органами»*, *«...ганьба чоловікам»* тощо. На запитання *«якими якостями повинна володіти жінка-військовослужбовець?»*, 5 з 6 бійців АТО відповіли, що стриманість, рішучість та залізна непохитність, а 1 – внутрішню красу, патріотичність та привабливість. Усі опитані також вказали на основну проблему жінок-військовослужбовців – необхідність сімейного життя та відсутність особистого щастя та постійне виснаження. Двоє з опитаних вказали на важливість жінок у тиловому та медичному забезпеченні, один вказав на необхідність їх присутності у штабних структурах, троє виступили проти будь-яких форм залучення жінок до армії; абсолютно усі відмітили їх вагомий роль у волонтерській діяльності для армії. Лише один військовослужбовець висловився позитивно про присутність жінок на бойових посадах у добровільних воєнізованих формуваннях, що захищають суверенітет України.

Студенти військової кафедри Центру підготовки офіцерів запасу Академії Сухопутних військ України (всього було опитано 22 особи із двох взводів механізованих військ та одного взводу артилерійського напрямку, тобто представників суто бойових військових спеціальностей, а також 5 дівчат із напрямку «військова психологія») висловилися щодо процесів інтеграції жінок у ЗСУ неоднозначно. Тільки двоє із 27 студентів-опитаних відповіли на запитання про видатних жінок-військовослужбовців та патріоток, назвавши

Н. Савченко, Р. Лижичко та Т. Чорновіл. 18 респондентів чоловічої статі висловилися, що жінкам не місце у армії, троє допустили можливість присутності жінки лише у якості медпрацівника, та роботи у штабі ЗСУ, одна особа допустила можливість присутності жінок на бойових посадах, за умови, що це буде добровільно. Серед цивільних осіб найбільш поширеними типами посад вказувалися: медичний та обслуговуючий персонал, працівники зв'язку та бухгалтерії. Жоден з опитаних не допустив можливість присутності жінки на керівних посадах у ЗСУ. Серед цивільних осіб лише 2 жінки допустили можливість займати керівну посаду жінкам, причому максимум – середньої ланки. Багато військових та громадських експертів сходяться на думці, що в недалекому майбутньому співвідношення чоловіків і жінок в армії прийде у відповідність з їх часткою в чисельності населення планети. Однак процентне співвідношення чоловіків і жінок на службі в армії, на думку 60% студентів військової кафедри, повинне становити як 100% (чоловіки): 0% (жінки). Лише 20% респондентів таке число уявляють у діапазоні 80-90%: 20-10%.

У запитанні про недоліки військової служби для жінки, респондентами було виділено: по-перше, міжособистісні проблеми із чоловіками військовослужбовцями, їхнє зневажливе ставлення; по-друге, відсутність особистого життя; по-третє, ненормований робочий день; по-четверте, – розриви у зарплатнях та відсутність соціальних пільг. Четверо дівчат-студенток військової кафедри до недоліків, віднесли необхідність створення сім'ї та потребу приділити більше часу особистісним питанням. На запитання: вказати переваги військової служби для жінок, 9 респондентів назвали таку службу *«халлявою»*.

Половина респондентів відзначила вимоги до жінок перед вступом на військову службу: фізична сила, професійна зацікавленість, здоров'я. Усі опитані дівчата також відзначили, що це повинне бути свідомий крок, а також серед переваг відмітили, що це є самореалізація, можливість самоствердження.

Відповіді на питання, що відображають ставлення до абстрактного представництва жінок на військовій службі (*«Жінка – захисниця вітчизни – це ...»*), більшість осіб чоловічої статі військової кафедри (18 осіб) використовували саркастичні висловлювання, що характеризують негативне ставлення. Наприклад: *«... вона може бути тільки захисницею сім'ї»*, *«... це дивно»*, *«... це не жінка»*, *«... яка розбецує армію та дає волю інстинктам»*, *«... кінець світу»*, *«... розвал нашої армії»*, *«... у неї не може бути сім'ї»*, *«... цій жінці потрібно було народитися чоловіком»*, *«...це кінець»*. Лише один студент відповів, що така жінка – це *«...берегиня українського роду»*. Дівчата ж, на дане твердження відповіли, що *«...це свідома жінка»*, *«...цілеспрямована, наполеглива жінка»*, *«... національна гордість»*, *«... розум, честь і совість нашої країни»*, двоє дівчат відповіли, що *«...це додає армії краси, м'якості»* та *«дозволяє жінці відчувати себе гідною і рівноправною»*. Серед 8 цивільних осіб чоловічої статі, четверо (50%), та 4 цивільних дівчат – 25 %, на твердження *«Якщо жінка служить у Збройних Силах України, то...»* вказали, що *«... це цілком нормальне явище»*, *«... в країні має бути повна рівноправність, адже залишається мало справжніх чоловіків, здатних захистити свою країну ...»*, *«... вона доводить чоловікам, що жінка – далеко не слабка стать»*, *«... це її право»*.

Серед переліку необхідних якостей жінки-військовослужбовця тільки 8 осіб студентів-військовиків вказали на необхідність наявності стресостійкості, мужності, впевненості та чесності. 6 осіб додали до цього переліку і моральні якості (включно із 5-ма дівчатами). 13 осіб в основному дали стереотипізовані якості – *покірність у військовому колективі, зовнішня краса*.

Усі цивільні та військові респонденти висловилися проти введення обов'язкової системи призову та необхідності строкової служби для жінок. Переважна більшість, як

військових (5 із 6-ти осіб), так і цивільних осіб (12 з 16-ти осіб) допустили можливість добровільної служби жінки (на контрактних умовах).

Серед цивільних, а саме покоління 25–31 років, на відміну від 19–25-річних респондентів (де тільки двоє вказали відомих жінок-воїнів), зазначили кілька осіб жіночої статі, що є відомими у АТО військовиками та волонтерами (Н. Савченко, Н. Чорновіл, Р. Лижичко, Я. Зінкевич, О. Білозерська), двоє респондентів продемонстрували знання, що у батальйоні «Донбас» воюють 6 жінок.

Відзначимо, що дослідження проводилося у грудні 2014 р., і було продовжене (щодо дівчат-студенток Академії сухопутних військ) у грудні 2015 р. З позитивних моментів, нами була засвідчена і динаміка збільшення кількості дівчат, які були мотивовані до служби у ЗСУ через патріотичні погляди. Так, у 2014 р., з п'ятих студенток-випускниць, лише одна відзначила мотив до майбутньої офіцерської служби, як можливість самореалізуватись, а для трьох причиною вибору військової професії стала матеріальна сторона. У 2015 р. з шести студенток випускного курсу вже четверо мотивовані до служби через патріотичні почуття. Всі студентки не вважають, що обраний військовий фах – це «нежіноча справа».

Висновки. Отже, за результатами дослідження, можна дійти висновку, що у студентів військової кафедри, та військовослужбовців АТО, як і у цивільних осіб, уявлення про можливі функціональні обов'язки жінок в армії є досить поверхневими. Більшість представників соціуму вважають, що на службі в армії повинні переважати чоловіки. Також, у суспільстві вкрай обмежені знання про жінок, які відіграли значну роль у захисті Вітчизни, як в історичному контексті, так і під час АТО, волонтерської діяльності та функціонування на Майдані.

Констатуємо, що у соціумі значною мірою представлено негативне ставлення до ролі жінки в армії. Тому політика держави, спрямована на створення умов та підвищення авторитету жінки-військовослужбовця дозволить розширити можливості жінки в соціальному і професійному аспектах, створити більш сприятливі умови для її інтеграції в Збройні Сили України.

Аналіз результатів дослідження довів складність і багатогранність досліджуваної проблеми. Отримані результати вимагають подальшого уточнення. Перспективами подальшого теоретичного та експериментального пошуку може бути детальне вивчення стратегій інтеграційного процесу жінки у військове середовище та створення оптимальної моделі інклюзії жінок в умовах українських ЗС, виходячи із сучасних викликів та тенденцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТРАТУРИ

1. Антоний И. Украинские женщины в XVI – XVII ст. / И. Антоний // Киевская старина. – 1883. – Июнь. – С. 268–277.
2. Балашов Д. Эпос и история / Д. Балашов // Русская литература. – 1983. – № 4. – С. 5.
3. Басюк Я. «Бойові традиції українок» / Я. Басюк // Студентський вісник Уманського державно-педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2014. – С. 15.
4. Бурнос Т. Невидимый батальон : женщины в украинской армии / Т. Бурнос : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://glavcom.ua/articles/35744.html> – Назва з екрана.
5. Денисюк І. Амазонки на Поліссі/ І. Денисюк. – Луцьк : Настир'я, 1993. – С. 11.
6. Жінки в Українському добровільному легіоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <https://ukua.facebook.com/notes/olga-malyuka/i-stalось-na-tim-svіті-жінки-в-українському-добровільному-легіоні/514582901975335> – Назва з екрана.
7. Зверева Н. К. Августейшие сестры милосердия [Текст] / [сост. Н. К. Зверева]. – М. : Вече, 2006. – 220 с.

8. Колибаба Г. Н. Женщины на военной службе / Г. Н. Колибаба // Советская военная энциклопедия : в 8 т. – М. : Воениздат, 1977. – Т. 3. – С. 332.
9. Конституційні акти України 1917 – 1920. Невідомі конституції України / Науковий коментар Д. Б. Яневський. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 51.
10. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : [навчальний посібник] / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – С. 278–282.
11. Луговий О. Визначне жіноцтво України / О. Луговий – Торонто : Накладом автора, 1942. – 251 с.
12. Мицик Ю. А. Як козаки воювали : Іст. Розповіді про запорізьких козаків / Ю. А. Мицик, С. М. Плохий, І. С. Стороженко. – Дніпропетровськ : 1990. – 150 с.
13. Ребет Д. Казка і дійсність (З життя однієї матері) / Дарія Ребет // На перехрестях визвольних змагань / [за ред. О. Панченка]. – Гадяч : Гадяч, 2003. – С. 467–468.
14. Роль жінок у Великій Вітчизняній Війні : цифри і факти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://wartime.org.ua/1329-rol-zhnok-u-veliky-vtchiznyany-vyn-cifri-fakti.html> – Назва з екрана.
15. Ткачук Р. Від амазонок давнини до жінок-воїнів сьогодення / Р. Ткачук // Військо України. – 2014. – № 2. – С. 12–19.
16. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі / П. Шевальє. – К. : Томіріс, 1993. – 221 с.
17. Nielsen V. Women in uniform. NATO Review / V. Nielsen. – Brussels, 2011. – Vol. 49. – P. 27–35.

REFERENCES

1. Antony I. Ukrainskie zhenshchiny v KhVI – KhVII st. / I. Antony // Kievskaya starina. – 1883. – Іyun. – S. 268–277.
2. Balashov D. Эпос у истории / D. Balashov // Russkaia lyteratura. – 1983. – № 4. – S. 5.
3. Basiuk Ya. «Boiovi tradytzii ukrainok» / Ya. Basiuk // Studentskyi visnyk Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny. – 2014. – S. 15.
4. Burnos T. Nevydymyi batalon : zhenshchyny v ukraynskoi armyi / T. Burnos : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL : <http://glavcom.ua/articles/35744.html> – Назва з екрана.
5. Denysiuk I. Amazonky na Polissi / I. Denysiuk. – Lutsk : Nastyria, 1993. – S. 11.
6. Zhinky v Ukrainkomu dobrovolchomu lehioni [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL : <https://ukua.facebook.com/notes/olga-malynka/i-stalos-na-tim-sviti-zhinky-v-ukrainkomu-dobrovolchomu-lehioni/514582901975335> – Назва з екрана.
7. Zvereva N. K. Avhusteishye sestry myloserdyia [Tekst] / [sost. N. K. Zvereva]. – М. : Veche, 2006. – 220 s.
8. Kolybaba H. N. Zhenshchyny na voennoi sluzhbe / H. N. Kolybaba // Sovetskaia voennaia entsyklopedyia : v 8 t. – М. : Voenyndat, 1977. – Т. 3. – С. 332.
9. Konstytutsiini akty Ukrainy 1917 – 1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy / Naukovyi komentar D. B. Yanevskiy. – К. : Filososfska i sotsiologichna dumka, 1992. – S. 51.
10. Kravets V. P. Istoriia gendernoi pedahohiky : [navchalnyi posibnyk] / V. P. Kravets. – Ternopil : Dzhura, 2005. – S. 278–282.
11. Luhoviy O. Vyznachne zhinotstvo Ukrainy / O. Luhoviy. – Toronto : Nakladom avtora, 1942. – 251 s.
12. Mytsyk Yu. A. Yak kozaky voiuvaly : Ist. Rozpovidi pro zaporizkykh kozakiv / Yu. A. Mytsyk, S. M. Plokhii, I. S. Storozhenko. – Dnipropetrovsk : 1990. – 150 s.
13. Rebet D. Kazka i diisnist (Z zhyttia odniiei materi) / Dariia Rebet // Na perekhrestyakh vyzvolnykh zmanan / [za red. O. Panchenka]. – Hadiach : Hadiach, 2003. – S. 467–468.
14. Rol zhnok u Velykii Vitchyznianiі Viini : tsyfry i fakty [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL : <http://wartime.org.ua/1329-rol-zhnok-u-veliky-vtchiznyany-vyn-cifri-fakti.html> – Назва з екрана.
15. Tkachuk R. Vid amazonok davnyiny do zhinok-voiniv sohodennia / R. Tkachuk // Viisko Ukrainy. – 2014. – № 2. – S. 12–19.
16. Shevalie P. Istoriia viiny kozakiv proty Polshchi / P. Shevalie. – К. : Tomiris, 1993. – 221 s.
17. Nielsen V. Women in uniform. NATO Review / V. Nielsen. – Brussels, 2011. – Vol. 49. – P. 27–35.

Статтю подано до редакції 09.03.2016 р.